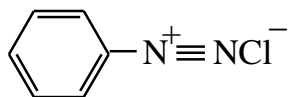

ЛЕКЦІЯ №25

**РОЗДІЛ 29. АРОМАТИЧНІ ДІАЗО- ТА АЗОСПОЛУКИ
Й БАРВНИКИ**

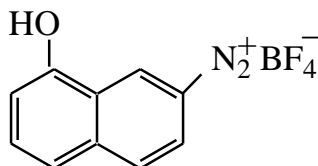
Ароматичні діазосполуки – це речовини загальної формули $[\text{ArN}\equiv\text{N}]^+\text{X}^-$ або $\text{Ar-N}=\text{N-X}$, у молекулах яких діазогрупа сполучена одночасно з атомом карбону ароматичного ядра й неорганічним залишком X ($-\text{Cl}$, $-\text{Br}$, $-\text{BF}_4$, $-\text{OSO}_2\text{OH}$, $-\text{OH}$, $-\text{NO}_3$, $-\text{SH}$ тощо). До ароматичних діазосполук належать: *солі діазонію* $\text{Ar-N}^+\equiv\text{N}\cdot\text{X}^-$, *діазопохідні* типу $\text{Ar-N}=\text{N-X}$ і *діазотати* $\text{Ar-N}=\text{N-O}^-\text{M}^+$.

Найважливішими з них є солі діазонію ArN_2^+X^- . Назви солей діазонію утворюють, додаючи суфікс -діазоній до назви вихідної сполуки, після цього назва іона X^- (або назву іона розміщують перед назвою катіона в родовому відмінку):

бензендіазоній хлорид

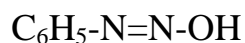
хлорид бензендіазонію

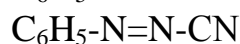
8-гідроксинафтален-2-діазонію
тетрафлуороборат
тетрафлуороборат 8-гідрокси-2-
нафталендіазонію

Сполуки $\text{RN}=\text{NX}$ отримують назви додаванням до назви вихідної сполуки RH складів -діазо, разом з позначенням атома або групи X :

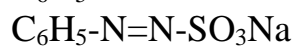
бензендіазогідроксид

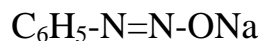
бензендіазоціанід

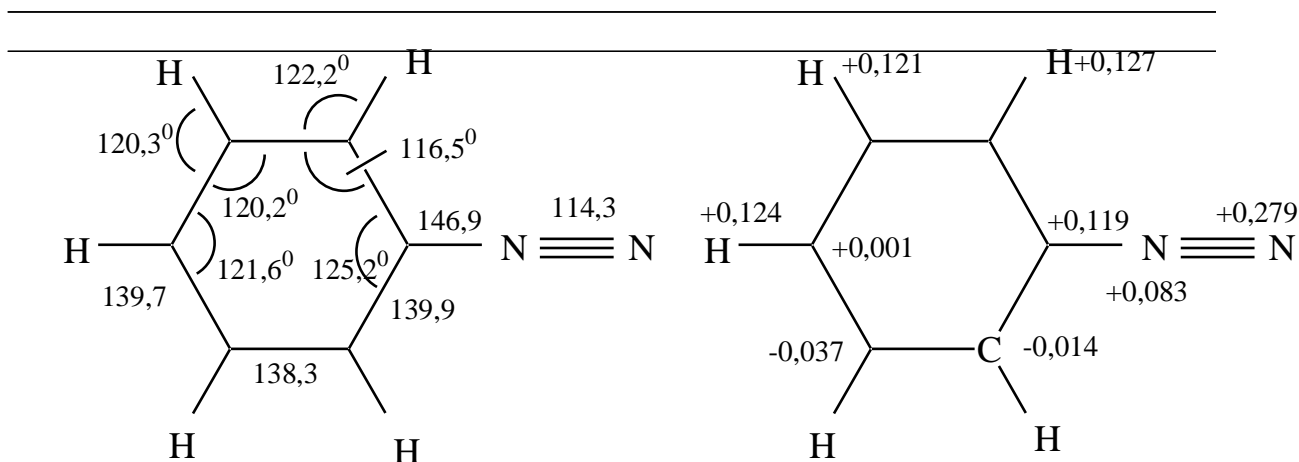
натрій бензендіазосульфат

натрій бензендіазотат

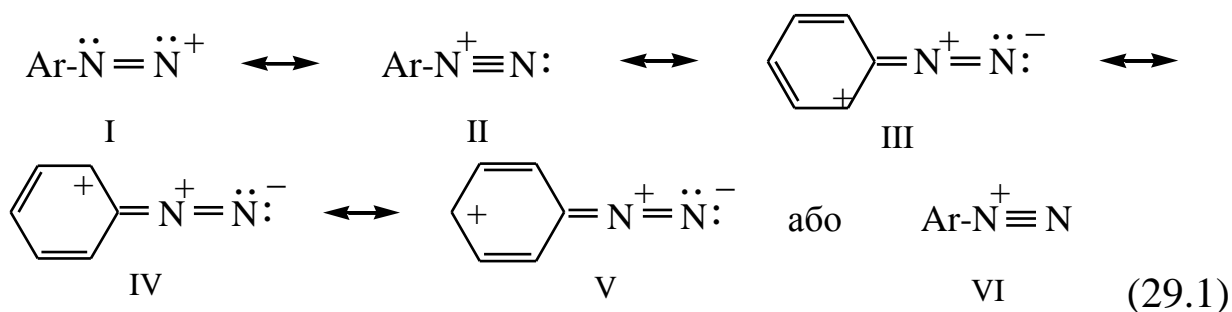
Діазокатіон ArN_2^+ або $[\text{ArN}\equiv\text{N}]^+$ є спряженим іоном, у якому проявляється значна взаємодія між π -електронами бензенового кільця і потрійним зв'язком діазогрупи. Діазогрупа є одним з найбільш сильних електроноакцепторних замісників. Уведення її в ароматичну молекулу приводить до суттєвого перерозподілу електронної густини. Згідно з розрахунками, молекула бензендіазонію має вигляд (довжини зв'язків подані в пікометрах):

Як видно зі схеми, уведення діазогрупи призводить до деякого спотворення симетрії бензенового ядра. Незважаючи на те, що загальноприйнятим є розміщення позитивного заряду на α -атомі нітрогену, максимальним позитивним зарядом володіє β -нітроген. Діазогрупа відтягує на себе 0,638 е від загального електронного заряду бензену, тоді як аналогічна величина для нітрогрупи складає тільки 0,227 е, що підтверджує значно вищу електронегативність діазогрупи порівняно з нітрогрупою.

Позитивний заряд на діазогрупі збільшується під впливом електроноакцепторних замісників у бензеновому ядрі й зменшується у випадку електронодонорних, що суттєво впливає на реакційну здатність діазокатіона. У результаті часткового зміщення електронної густини до бензенового циклу зв'язки C-N і N $\equiv$ N набувають певною мірою параметрів подвійних.

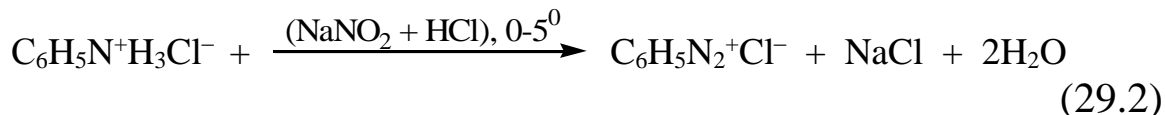
Будова діазокатіона, який характеризується лінійною структурою, може бути показана набором резонансних структур:

Найбільший внесок у реальну будову діазокатіона VI належить, як вважають, структурі II, що підтверджується довжинами зв'язків C-N і N $\equiv$ N як одинарного й потрійного відповідно.

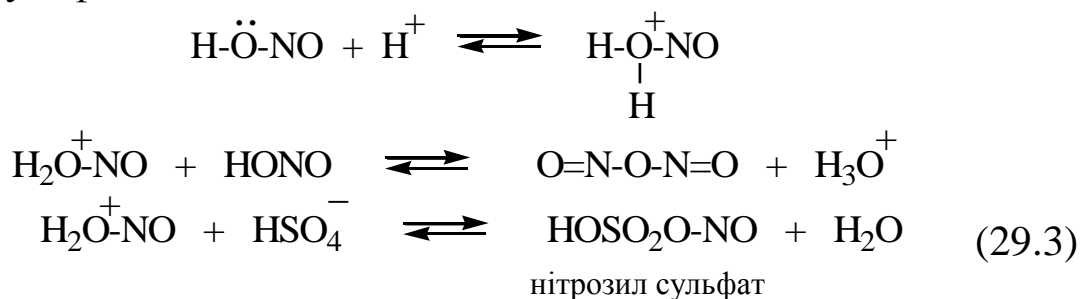
29.1 Способи синтезу. Реакція діазотування (утворення солей діазонію)

Солі діазонію вперше були отримані П. Грісом 1858 р. під час дії нітритної кислоти на солі аніліну:

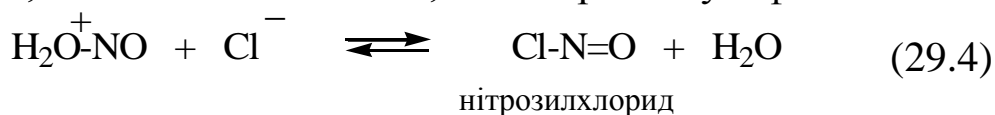

Діазотування первинних амінів проводять нітритною кислотою, яку добувають безпосередньо з нітритів натрію або калію дією сильних кислот (HCl, H₂SO₄, HClO₄ тощо). Реакція проходить за низьких температур (0-5°C), оскільки солі діазонію – нестабільні сполуки й після виділення в сухому стані можуть розкладатися та вибухати.

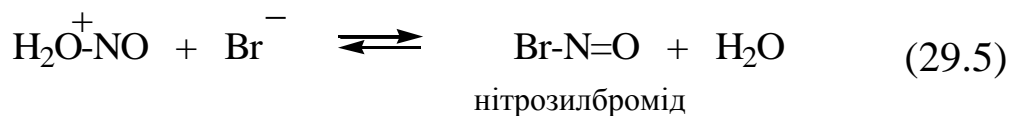
Механізм реакції діазотування складний і залежить від кислотності середовища. Припускають, що у водних розчинах у разі взаємодії HNO₂ з протоном спочатку виникає протонувана нітритна кислота, яка в розведених розчинах здатна перетворюватися в оксид нітрогену (III) N₂O₃ або відповідні нітрозилпохідні. Наприклад, у розведеній сульфатній кислоті утворюється нітрозуючий агент – нітрозилсульфат:

У випадку розведеної HCl одержують нітрозилхлорид – сильний електрофіл, але менш стабільний, ніж нітрозилсульфат:

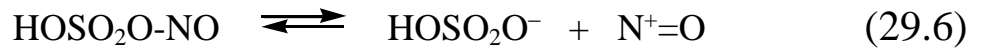

Активнішим і стабільнішим у розведених розчинах є нітрозилбромід:

Найактивнішим діазотуючим агентом вважається катіон нітронію N⁺=O, але у водних розчинах він не утворюється. Для

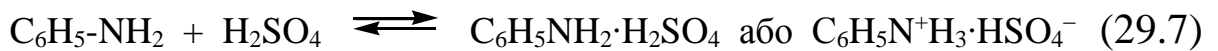
його одержання необхідно проводити реакцію в концентрованій H_2SO_4 , у середовищі якої нітрозилсульфат здатний до іонізації:

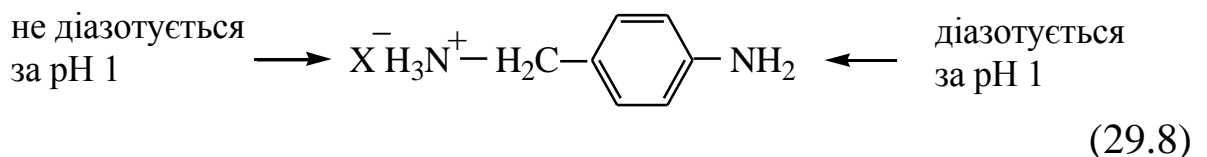
За електрофільною силою діазотуючі агенти, або, як їх ще називають, носії катіона нітронію $^+\text{N}=\text{O}$, у реакції діазотування розташовуються в ряд:

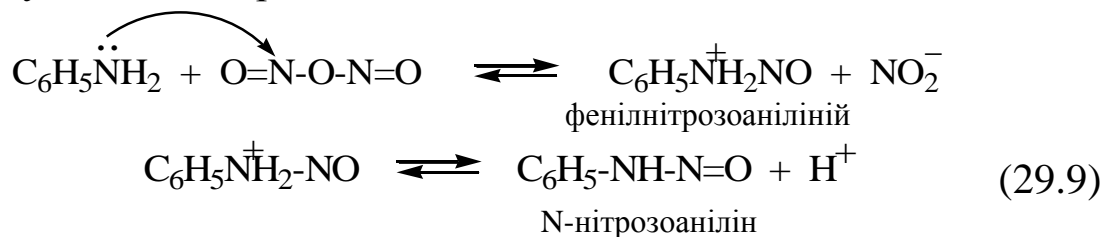
Реакцію діазотування переважно проводять у сильнокислому середовищі. Відомо, що за таких умов аміни дають солі, а до діазотування здатні лише аміни з непротонованою NH_2 -групою. З іншого боку, у такому сильнокислому середовищі ароматичні вільні аміни завжди присутні, завдяки рівноважності реакції солеутворення:

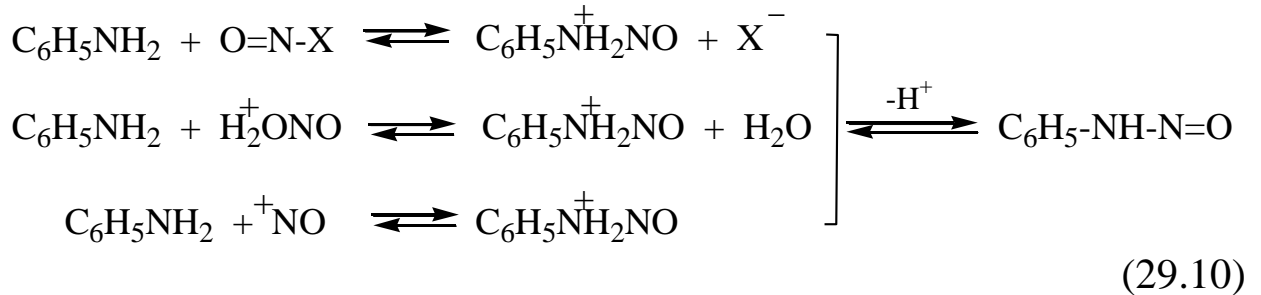
Загалом утворенню солей сприяє величина основності аміну. Чим більшу основність проявляє амін, тим більше рівновага зміщується в бік одержання солі й навпаки. Це пояснює той факт, що аліфатичні аміни, основність яких більша, ніж ароматичних, за $\text{pH} < 2$ у реакцію діазотування не вступають, оскільки основна їх кількість при цьому існує у вигляді солі. Таке розмежування для певних pH використовують під час діазотування змішаних амінів, які одночасно містять «ароматичну» й «аліфатичну» NH_2 -групи. В сильнокислому середовищі ($\text{pH}=1 \div 2$) діазотуватися буде лише аміногрупа, безпосередньо сполучена з бензеновим ядром, у той час як «аліфатична» аміногрупа буде збережена:

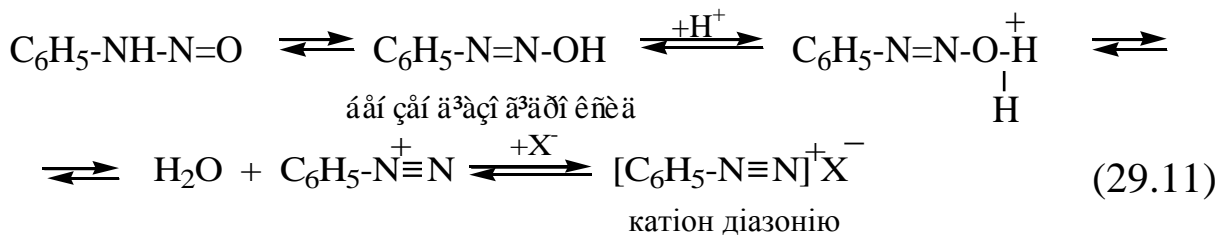
Лімітуючою стадією діазотування є утворення ареннітрозомонію (фенілнітрозомонію у випадку аніліну), який швидко депротонується до нітрозомінів:

Аналогічно відбувається взаємодія з іншими діазотуючими агентами, залежно від природи кислоти, її концентрації та основності аміну:

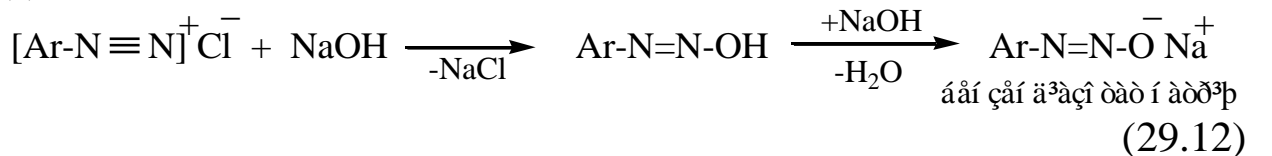

Далі нітрозозаміни, завдяки таутомерній ізомеризації, перетворюються в діазогідрати, які в кислому середовищі дають солі діазонію:

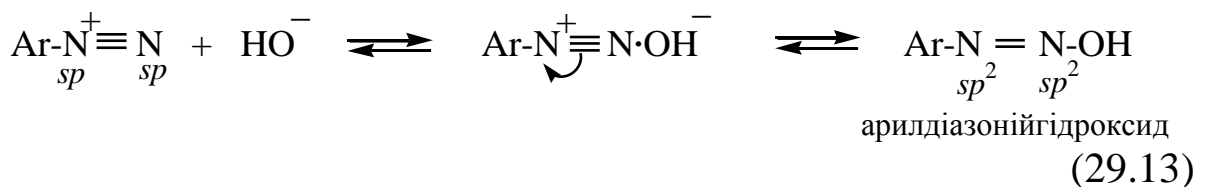

Солі діазонію, унаслідок своєї нестійкості, використовуються у вигляді водних розчинів, де вони повністю іонізовані. Тільки для таких аніонів, як BF_4^- , ZnCl_4^{2-} , утворюються відносно стійкі солі діазонію, які можна виділити у вільному стані.

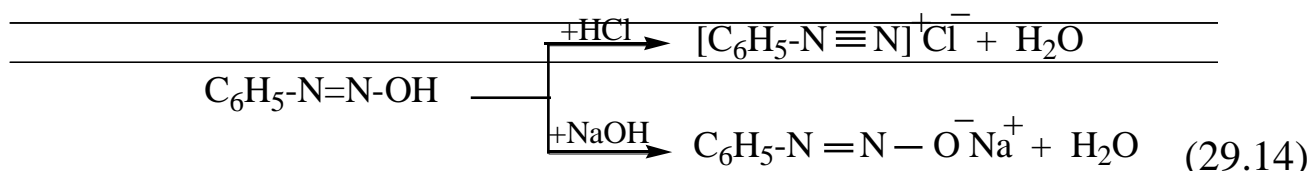
У разі додавання лугу до розчинів солей діазонію починається зворотна реакція з утворенням діазогідратів, які легко переходять у діазотати:

Одержання діазотату із солей діазонію пояснюється тим, що при взаємодії діазоній-катіона з OH^- спочатку може виникнути проміжний інтермедіат діазогідроксид, у якому позитивний заряд зміщується до крайнього атома нітрогену і зв'язок N-O перетворюється на ковалентний:

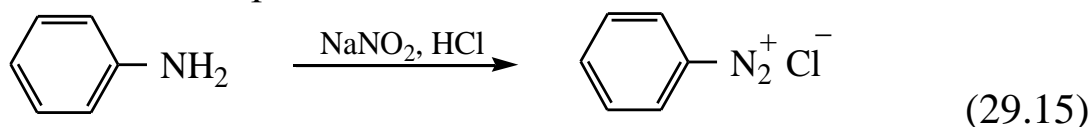
Діазогідрати у вільному стані не виділені і у водних розчинах проявляють, як було вже зазначено, амфотерні властивості:

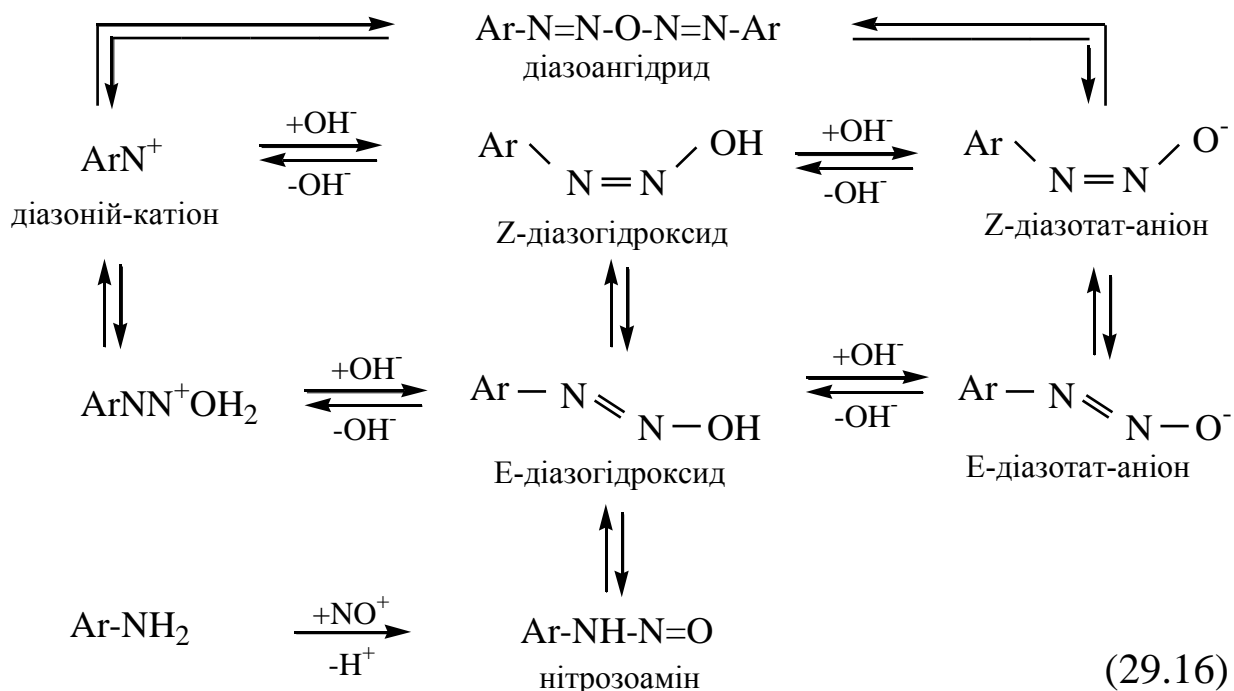
Таким чином, діазосполуки, залежно від рН середовища, існують у вигляді діазокатіона ArN_2^+ , діазогідрата ArN_2OH або діазоаніона ArN_2O^- .

Для діазосполук характерне існування геометричної ізомерії, E- (анти-) - і Z-(син-) -конфігурацій.

Діазотування найпростішого ароматичного аміну – аніліну відбувається за такою реакцією:

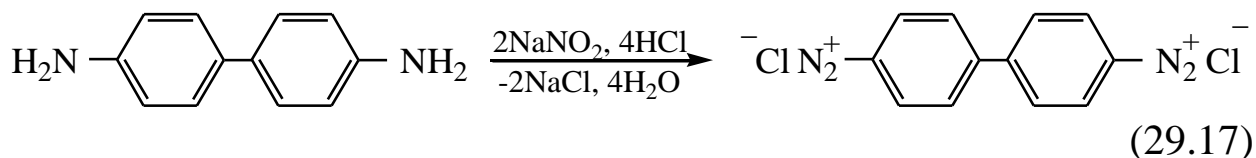
Загалом схема взаємних перетворень діазосполук виглядає так:

Практично хлоридну кислоту беруть у більшій кількості, ніж 2 моль на 1 моль аміну, найчастіше від 2,1 до 2,5 молі. Надлишок кислоти підвищує стабільність діазосполук, що утворюються, і оберігає їх від побічних реакцій. Аміни ArNH_2 перед діазотуванням переосаджують у воді; якщо вони містять групи $-\text{SO}_3\text{H}$ або $-\text{COOH}$, для розчинення додають Na_2CO_3 чи NaOH і утворюють розчинні натрієві солі.

Аміни, які є дуже слабкими основами (наприклад, 2,4-динітроанілін), розчиняють у 100-відсоткового H_2SO_4 і діазотують нітрозилсульфатною кислотою NOHSO_4 , що одержується розчиненням сухого NaNO_2 у 100 % H_2SO_4 .

Аміни, з яких отримують діазосполуки, називають діазоскладовими. Деякі діаміни при діазотуванні утворюють бісдіазосполуки; наприклад, при діазотуванні бензидину утворюється 4,4'-дифенілбісдіазоній:

Діазосполуки найменш стійкі в середовищі, близькому до нейтрального, більш стійкі вони в кислому середовищі у вигляді солей діазонію. У зв'язку з малою стійкістю діазосполук діазотування, звичайно, проводять за зниженої температури – від 0 до 10–15°C; при цьому слід урахувувати екзотермічність реакції діазотування.

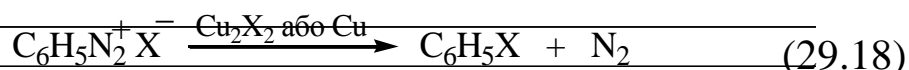
Зберігають діазосполуки тільки в спеціальних стабільних формах. У сухому вигляді діазосполуки вибухонебезпечні, тому їх одержують і переробляють у водному середовищі.

29.2 Хімічні властивості. Реакції заміщення діазогрупи

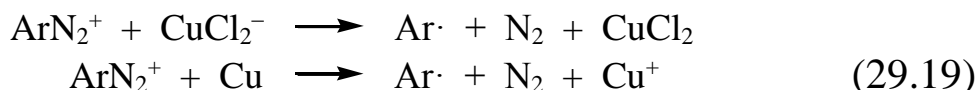
Для діазосполук характерні, в основному, реакції двох типів: із заміщенням діазонієвої групи й виділенням при цьому азоту; зі збереженням атомів нітрогену. Більшість таких реакцій відбувається під час взаємодій діазосполук з нуклеофільними реагентами за нагрівання або опромінювання. Реакції заміщення групи $-\text{N}_2^+$ нуклеофільними реагентами (Hal , NO_2 , SH , CN , NO , SCN , OH) – зручний метод уведення їх у бензенове ядро.

Реакції заміщення діазогрупи відбуваються, як правило, у м'яких умовах, що пояснюється легкістю утворення молекули азоту, яка має низьке значення вільної ентальпії. Розрив зв'язку $\text{C}-\text{N}$ може відбуватись як за радикальним, так і за іонним механізмом.

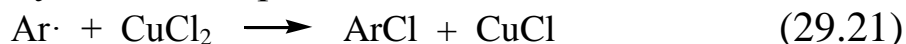
1. Реакція Т. Зандмейєра (1884 р.) – Л. Гаттермана (1890 р.). Реакція дозволяє вводити в бензенове ядро замісник X (Cl , Br , CN , NO_2 тощо) і відбувається в присутності солей купруму або свіжоосадженої міді. Каталітична дія купруму пов'язана з перенесенням іонами Cu^+ електрона за схемою:

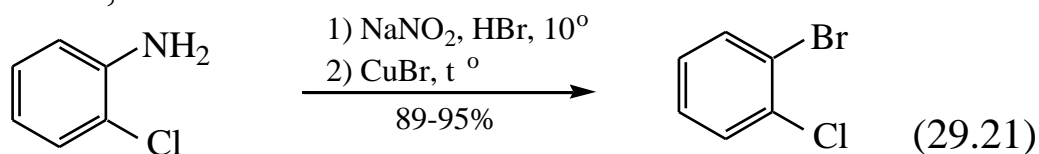
Визначальна стадія усіх цих процесів – відновлення солі діазонію шляхом переміщення електрона з утворенням арильних радикалів.

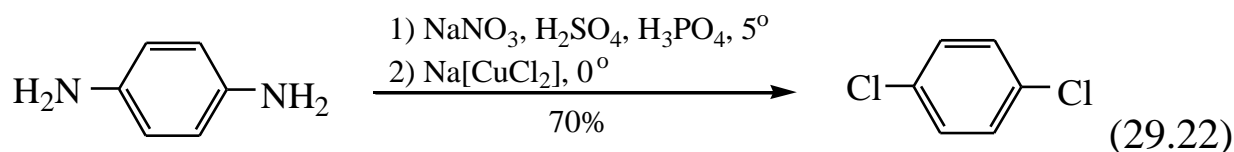
Арильні радикали за реакцією Зандмеєра реагують з хлоридом купруму(II), який утворився на першій стадії з переміщенням ліганда, або димеризуються в діарили.

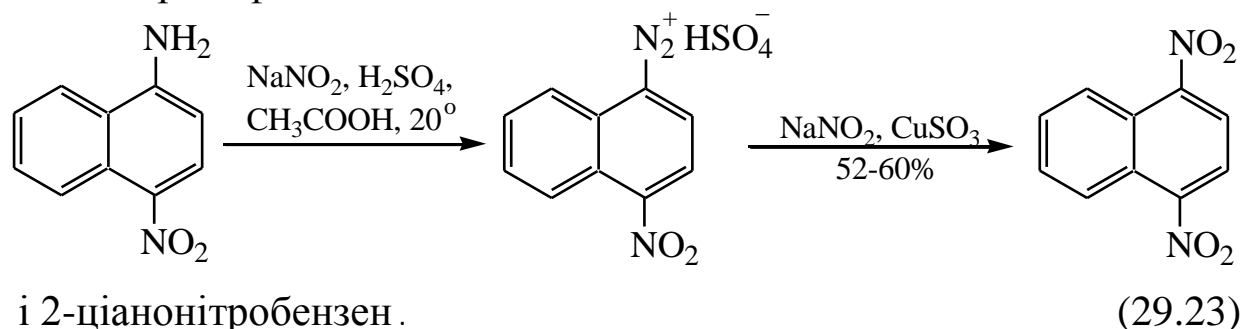
Використовуючи цей метод можна отримати чисті 1-бром-2-хлорбензен,

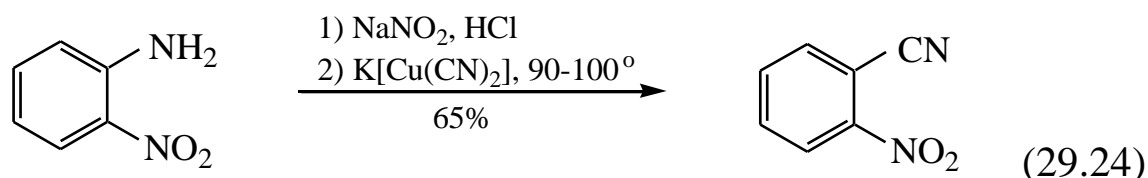
1,4-дихлоробензен,

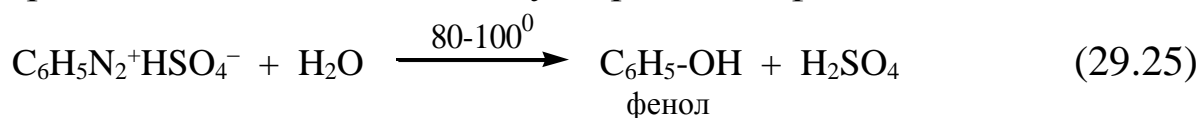
1,4-динітронафтален

і 2-ціанонітробензен.

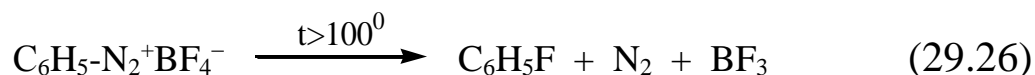

2. Розклад солей діазонію за нагрівання. За нагрівання водних розчинів діазонієвих солей утворюються феноли:

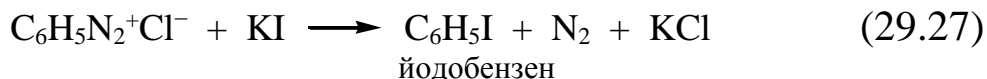

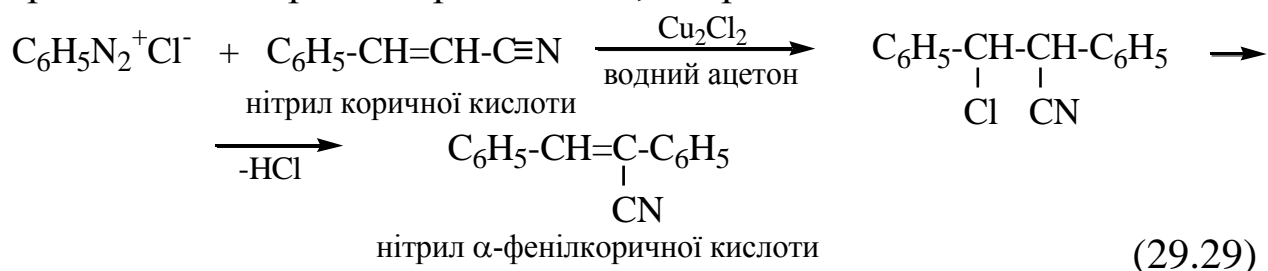
У разі повільного нагрівання діазоній тетрафлуороборату одержують флуорарени (реакція Г. Шимана – Г. Бальца, 1927 р.):

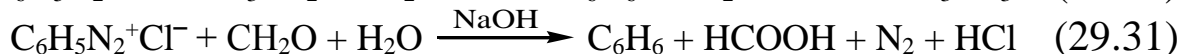
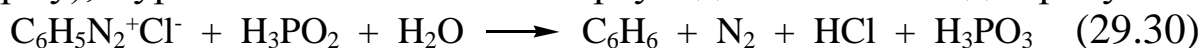
3. Інші реакції заміщення діазогрупи. Подібні реакції заміщення діазогрупи іншими за відсутності сполук купруму характерні для йодування, меркаптування тощо:

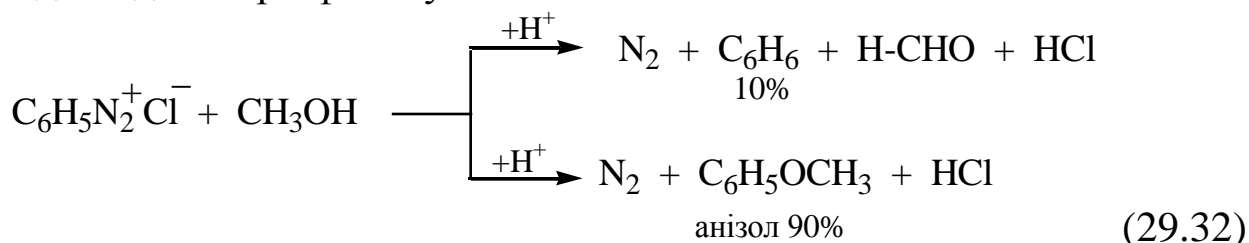
4. Конденсація Г. Мейєрвейна (1939 р.). Під час взаємодії солей діазонію з ненасиченими сполуками (акрилова та цинамонова (корична) кислоти, їх нітрили, альдегіди, естери, стирол тощо), для яких характерні спряжені системи зв'язків, утворюються відповідні аренпохідні в процесі арилювання, наприклад:

5. Реакція відновлення (заміщення діазогрупи водородом). Важливою властивістю діазосполук є їх здатність у присутності гіпофосфітної кислоти H_3PO_2 або її солей, формальдегіду (параформу), мурашиної кислоти чи спирту відновлюватися до арену:

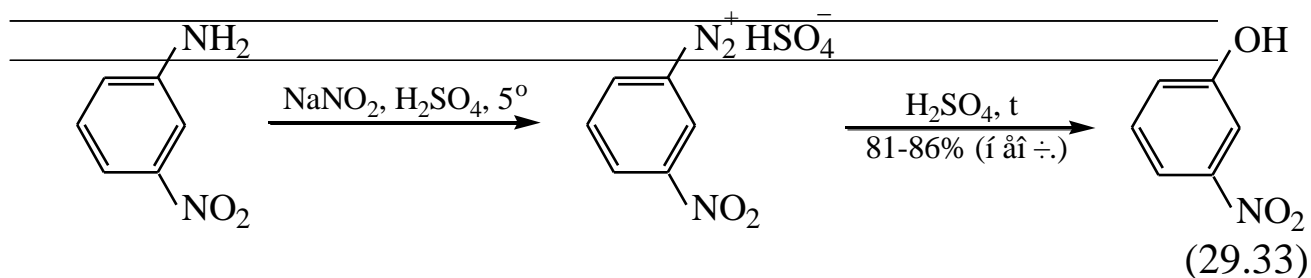

У разі застосування спирту поряд з ареном утворюються відповідні етери фенолу:

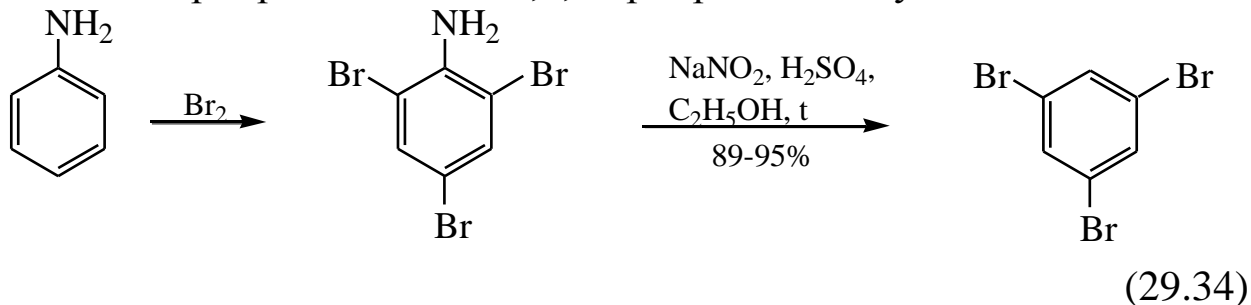

Із збільшенням розміру алкільної групи спирту вихід арену зростає, а етеру фенолу спадає.

За допомогою цієї реакції можна замінити аміногрупу на гідроксильну. Наприклад, таким чином можна синтезувати 3-нітрофенол

або 1,3,5-трибромобензен з 2,4,6-трибромоаніліну.

Синтез 1,2,3-трибромобензену почергово поєднує реакції заміщення аміногрупи на бром та на гідроген. Під час заміщення на бром реакція, у даному випадку, успішно проходить і без використання каталізатора.

